

VIAȚA RELIGIOASĂ ÎN RAIALELE OTOMANE DE PE TERITORIUL ȚĂRII MOLDOVEI (începutul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea)

Lector Igor Bercu

Universitatea de Stat din Moldova,
Facultatea de Istorie și Filozofie
(Republic of Moldova)

RELIGIOUS LIFE IN OTTOMAN RAYAS FROM THE TERRITORY OF MOLDAVIAN PRINCIPALITY (EARLY EIGHTEENTH CENTURY - BEGINNING OF THE NINETEENTH CENTURY)

Abstract

The characteristics of these administrative-territorial units were very close to the Ottoman bey-lic in terms of administrative, political, economic and fiscal regimes imposed, but also in what concerned the imposition of Islamic religious institutions in the Christian dominated milieu. In the linguistic and religious sense, the population of the cities and territories conquered by the Ottomans was very diverse. The majority were Eastern Orthodox, Catholics and Monophysite Armenians. After the Ottoman conquest, the proportion of Muslims increased dramatically as compared to the Christian population. This process had as a result, among others, the implantation of Islamic religious institutions in the conquered areas. Only in the second half of the 18th century and beginning of the next one these processes are interrupted, as a result numerous Russian-Ottoman and Russian-Austrian-Ottoman wars. As a consequence, the Islamic population starts to move back to other provinces of the Ottoman Empire.

Keywords: Dâr al-Islâm, kâdî, re'âyâ, şer'ia, ulemâ.

Stăpânirea Sublimei Porți în „re'âyâ-lele” otomane formate pe teritoriul Țării Moldovei de-a lungul timpului, a însemnat nu numai instituirea unui regim administrativ, politic, economic și fiscal propriu unui *sancâkbey*-lic otoman, dar și impunerea instituțiilor religioase specifice lumii musulmane într-un mediu creștin. Astfel, *Islâm*-ul politic a reprezentat în cazul otoman reflectarea religiei musulmane atât în politica internă, cât și în cea externă promovată de Înalta Poartă¹.

¹ Ahmet Yaşar Ocak, „Islam in the Ottoman Empire: A Sociological Framework for a New Interpretation”, în *International Journal of Turkish Studies*, vol. 9, nos. 1&2, 2003, p.187.

Cucerirea cetății Hotin la 1713 și transformarea acestei în „*re'âyâ*” la 1715², a desăvârșit procesul de anexare teritorială efectuată de Poarta Otomană în detrimentul Țării Moldovei.

După formarea unei noi unități administrative-teritoriale otomane, toate pământurile și populația aflate în cuprinsul ei la 5 iunie 1716³ au obținut un statut special. Teritoriul aflat în hotarele olat-ului au fost desprinse de Țara Moldovei și alipite cetății Hotin, iar dările plătite de zimmî-i se percepeau în folosul visteriei otomane de la Hotin.

Drept urmare noua subdiviziune administrativ-teritorială otomană, înființată pe teritoriul Țării Moldovei a primit și un nou statut juridic. *Olat*-ul Hotinului devine parte componentă al *dâr ul-Islâm* < „Casa Islamului” >, iar legea supremă de care trebuiau să se conducă atât musulmanii, cât și nemusulmanii este *șeri'at*-ul < legea sfântă musulmană >. *Șeri'at*-ul cuprindea dogmele și prescripțiile pe care musulmanii trebuiau să le respecte:

1. „ Legea” se întemeia pe *âyât*, adică „ propozițiile”, versetele *Coranului*;

2. *Sunna*, adică Tradiția, alcătuită din cuvintele, faptele și gesturile profetului Muhammad și ale celor mai eminenți discipoli ai săi;

3. *Icmâ* sau Consensul învățaților < *ulemâ'* > ;

4. *Kiyâs*, presupune Raționamentul prin analogie, procedeu utilizat de juriștii musulmani, în cadrul eforturilor de reflecție personală, în complectarea *Coranului*, a Tradiției și a Consensului⁴.

Dreptul islamic al popoarelor era bazat – la fel ca și dreptul creștin medieval – pe teoria unui stat universal. *Islâm*-ul a creat la rândul său, asemenea altor civilizații (Roma Antică, Creștinătatea occidentală), un sistem complex de reguli și practici care urma să ghideze și să legitimeze relațiile suveranilor otomani cu nemusulmanii. În această situație, regulile pentru relațiile cu nemusulmanii erau reguli proprii

² *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695-1754*, ediție de Nistor Camarino și Adriana Camarino, Editura Academiei, București, 1965, p. 189.

³ *Ibidem*, p. 149.

⁴ Mihai Maxim, *Țările Române și Înalta Poartă*, Editura Enciclopedică, București, 1993, p. 143.

unui stat imperial care nu acorda celorlalte părți un statut de egalitate. Turcii otomani erau adepții doctrinei *hanefite*⁵. După *hanefiți*, în dâr *ul-Islâm* < „Casa Islamului” > erau incluse și teritoriile cucerite pe parcurs de către Imperiul otoman și trecute sub suzeranitatea *imâm-ului*⁶, chiar dacă acolo nu locuia nici un musulman⁷. Instituția judiciară otomană bazată pe dreptul islamic, era organizată ca o ierarhie în vârful căreia se afla *șeykh ul-islâm-ul*⁸, care avea un rang echivalent cu cel al marelui vezîr și, care ca și el, era investit direct de sultân.

Practic din perioada de început a statului *sultân-ii* otomani numeau întotdeauna trei autorități cheie pentru buna administrare a provinciilor – *bey-ul*, care provenea din clasa militară și reprezenta autoritatea executivă a *sultân-ului*, *defterdâr-ul* în gestiunea căruia se aflau finanțele și *kâdî-ul*, care provenea dintre *ulemâ-le*⁹ și reprezenta autoritatea juridică a *sultân-ului*¹⁰. Printr-o asemenea împărțire a puterii în cadrul guvernării provinciale, proprie și pentru unitățile administrativ-teritoriale înființate pe teritoriul Țării Moldovei pe parcurs, Poarta otomană obținea o eficacitate maximală. *Sancâkbeyi-ul* nu putea aplica nici o pedeapsă fără a obține mai întâi hotărârea de judecată a *kâdî-ului*, iar *kâdî-ul* nu putea personal să execute nici una din propriile sale sentințe. *Kâdî-ul* primea porunci direct de la *sultân*, la rândul său și el putea să se adreseze direct în scris fără intermediari.

Statutul nemusulmanilor interni, *zimmî* < protejați > sau a *re'âyâ-lelor*¹¹, cuprinși între hotarele unui stat islamic, cum era la acel moment Imperiul otoman, avea la bază pe lângă prevederile coranice și „prescripții ale lui 'Umar”. Aceste „prescripții ale lui 'Umar” erau valabile și pentru *zimmî-ii* din *sancâkbeyi-licurile* Chilia și Cetatea

⁵ *Hanefiți* – discipoli ai școlii juridice fondate de către teologul Abu-Hanifa care pe lângă Coran și Tradiții, izvoarele primare ale dreptului islamic, acceptă opinia personală.

⁶ *Imâm* – succesor al Profetului, calif, șef religios; După ce la 17 iulie 1517 sultanul Selim I a primit cheile orașelor sfinte Mekke și Medine, suveranii otomani devin șefii Comunității islamice.

⁷ Viorel Panaite, *Pace, război și comerț în Islam, Țările Române și dreptul otoman al popoarelor (secolele XV-XVII)*, Editura B.I.C.ALL, București, 1993, p. 109.

⁸ *Șeykh ul-islâm* – șef al demnitarilor juridico-religioși în Imperiul otoman.

⁹ *Ulemâ* – doctor în dreptul canonic musulman.

¹⁰ Halil Nalcik, *Imperiul Otoman. Epoca clasică, 1300-1600*, Editura Enciclopedică, București, 1986, p.203.

¹¹ *Raia* – (turc. *re'âyâ*) textual înseamnă „ turmă”. În Imperiul otoman prin acest termen până în secolul al XVII-lea erau desemnați numai contribuabilii nemusulmani. După această dată s-a impus treptat practica desemnării prin acest termen atât a contribuabililor nemusulmani, cât și cei musulmani.

Albă. Potrivit celor șase obligații „absolut necesare”, supușii nemusulmani erau obligați să respecte cu strictețe următoarele reguli:

1. Să plătească fiecare bărbat adult, liber și sănătos – capitația (*djizya*);

2-4. Să manifeste o atitudine plină de respect pentru credința și practicile musulmane, pentru Profet și Coran, pentru viața și proprietatea musulmanilor;

5. Să nu se căsătorească cu femeii musulmane;

6. Să nu ajute în nici un fel dușmanii Islamului¹².

Poarta Otomană, a dat dovadă de o flexibilitate exemplară în aplicarea prevederilor legale ale statutului nemusulmanilor din cuprinsul imperiului. Această atitudine era condiționată de mai mulți factori: interese concrete, mentalitatea epocii, personalitatea suveranilor otomani etc. În general a existat permanent tendința autorităților otomane de diferite nivele de-a încălca sau a îngrădi prin diverse metode drepturile *zimmî*-ilor, după cum, la rândul lor, nemusulmanii au căutat să ocolească, prin diverse metode, restricțiile impuse.

Cu toate acestea remarcăm, și o anumită toleranță din parte reprezentanților clerului otoman față de reprezentanții altor religii sau confesiuni religioase. În acest sens prezintă interes actul datat cu 15 august 1721, prin care se aduce la cunoștința judecătorilor din Hotin, Tatarbunar, Ismail, Brăila, Thigina și dregătorilor acestora, că Poarta Otomană a îngăduit misionarilor să citească evanghelia latinilor care locuiesc în pomenitele „*re'âyâ-le*” și în Țara Moldovei, neluându-se darea sau vama de la acestea¹³. Acest document, probabil îi viza pe misionarii catolici, care aveau contacte atât cu populația catolică din țară, cât și cu negustorii străini, care se ocupau cu comerțul și în „*re'âyâ-le*” otomane.

Anexarea unui nou teritoriu sau cetăți de către otomani, genera nu numai schimbări de ordin administrativ, fiscal, social, dar și pe cele de ordin spiritual. Cei, care vegheau respectarea strictă a prescripțiilor

¹² Mihai Maxim, *Țările Române și...*, p. 172.

¹³ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, Editura Academiei, București, vol. I, 1901, p. 96.

Coranului în cea ce vizează lăcașele de cult musulmane, care deveneau o necesitate vitală odată cu întemeierea noilor unități administrativ-teritoriale au folosit două căi. Prima, transformarea bisericilor creștine în moschee, de regulă o astfel de soluție se aplica în cazul celor din cetăți sau orașe, iar a doua era construirea unor moschee noi în mediul rural. În acest sens remarcăm, că la Hotin conform relatărilor unui anonim turc, în jurul anului 1739 sunt atestate „două moschei”¹⁴.

Războaiele ruso-otomane și ruso-austro-otomane din secolul al XVI-II-lea începutul secolului al XIX-lea au generat anumite transformări de ordin instituțional și spiritual în unitățile administrativ-teritoriale otomane din Țara Moldovei. Succesele părților implicate în aceste conflagrații erau schimbătoare, drept rezultat controlul „*re'âyâ*-lelor” în diverse perioade trecea de la o putere la alta. Astfel între anii 1739-1740 *olat*-ul Hotinului, era controlat de autoritățile Imperiului rus, situație în care moscheile erau transformate în diverse depozite, iar populația de origine musulmană era nevoită să părăsească aceste teritorii în masă. Totodată constatăm spiritul mesianic al Imperiului rus, idee enunțată și autoasumată, ca apărătorii a lumii ortodoxe pe parcursul secolului al XVIII-lea și în viitor.

În 1804 la Veneția era publicat volumul șase al lucrării „Geografia celor patru părți ale lumii” semnate de episcopul Stephannos Cuver Aconț, volum care în întregime a fost redactat de părintele Hughas Ingigian. Un capitol din acest volum este consacrat provinciei Ozu, partea europeană al Imperiului otoman. Geograful armean face descrierea mai multor provincii, cetăți și orașe, care de-a lungul timpului Poarta otomană le-a anexat de la Țara Moldovei. În acest sens interes prezintă descrierea Ismailului. Autorul remarcă că acest oraș „are o populație numeroasă formată din Turci, Tătari, Moldoveni și Armeni vreo 300 de case, cari au o biserică jumătate îngropată în pământ. Însă cei mai numeroși sunt Evreii, dintre care mulți negustori bogați”¹⁵. Creșterea numărului evreilor probabil poate fi explicată prin schimbările de or-

¹⁴ *Călătorii străine despre Țările Române*, vol. IX, Editură Științifică și Enciclopedică, București, 1997, p. 246.

¹⁵ „Izvoare armenesti despre istoria românilor. Dobrogea și Basarabia descrise de un geograf armean”, în *ANI* Revistă de cultură armeană, anul II, vol. II, ianuarie-martie 1937, p. 87.

din geopolitic care au intervenit pe parcursul secolului al XVIII-lea, începutul secolului al XIX-lea.

Către anul 1805 căpitanul armatei franceze lui Napoleon I, Antonie Francois Le Clerc își finalizează redactarea lucrării ce vizează spațiul românesc în perioada respectivă. Ținem să subliniem că autorul a folosit multiple informații din lucrările predecesorilor săi, care au scris despre Țările Române. Drept rezultat, manuscrisul semnat de Le Clerc este o compilație reușită, fără de a pune în circuit informații inedite despre acest spațiu. Primul oraș pe care îl descrie căpitanul francez este Tighina. El susține că orașul este „mare, foarte puternic și foarte populat. *Peyss[o]nel* îi estimează populația la 80 mii de locuitori, alții o estimează la doar 60 mii. Numărul locuitorilor moldoveni, armeni și evrei depășește, poate, numărul musulmanilor”¹⁶. Urmează Cetatea Albă care numără circa „20 mii de locuitor, și anume: cincisprezece mii de mahomedani și între 4 și 5 mii de armeni, evrei și moldoveni. Grecilor nu li s-a permis niciodată să se stabilească aici”¹⁷. La Chilia de asemenea locuiau reprezentanții diferitor etnii, în special „evreii, turcii și armeni”¹⁸. Cât despre Ismail, Le Clerc susține că orașul era „antrepozitul dintre tătari și turci. Toate resursele trec prin mâinile averse ale evreilor, atrași de câștig”¹⁹.

Anumit interes prezintă datele statistice din anii războiului ruso-otoman din 1806-1812. Potrivit unor surse în 1806 la Chilia locuiau „698 de moldoveni, 27 de greci, 22 de sârbi, 9 bulgari”²⁰. Numărul populației musulmane, care locuia din oraș se estima la două mii șapte sute de oameni. În același an la Cetatea Albă sunt atestați șase sute treizeci și doi de armeni, trei sute trei greci și moldoveni, cincizeci și nouă de evrei, treizeci și șase de țigani, douăzeci și opt ucraineni²¹, iar populația musulmană la 1807 se ridică la cifra „522 de familii, cu un

¹⁶ Antonie Francois Le Clerc, *Memoriu Topografic și Statistic asupra Basarabiei, Valahiei și Moldovei, Provinciilor ale Turciei din Europa*, Ediție îngrijită, studiu introductiv, note și comentarii de Ioan-Aurelian și Sorin Șipoș, Editura Centrul de Studii Transilvănene, Cluj Napoca, 2004, p.5; Probabil cifrele prezentate de Charles de Peyssonel au fost exagerate.

¹⁷ Antonie Francois Le Clerc, *Memoriu Topografic și...*, p. 6.

¹⁸ *Ibidem*, p. 9.

¹⁹ *Ibidem*, p. 10.

²⁰ И. Г. Киртоагэ, „Численность и этнический состав городов Бендеры, Килия и Аккерман в XVIII - начале XIX в.” în *Бюлетинул А. Ш. а Р С С М. Серия общественных наук*, 1977, № 1, p. 39.

²¹ *Ibidem*, p. 37.

număr total de 2409 oameni”²². O scurtă evaluare ne demonstrează că numărul musulmanilor de 2,8 ori îl depășea pe cel al reprezentanților altor biserici. Totodată operațiunile militare au generat exodul anumitor etnii din afara „re’âyâ-lelor” pe teritoriul acestora, ca de exemplu al ucrainenilor, sârbilor , țiganilor ect. Acest fapt și mai mult a împesitrat conglomeratul confesional și spiritual în unitățile administrativ-teritoriale otomane de pe teritoriul Țării Moldovei.

Interesante informații despre situația confesională din orașele situate pe teritoriul „re’âyâ-lelor” Țării Moldovei putem sesiza din memoriul comandantului-adjutant Guilleminot, care în vara anului 1807 a vizitat aceste locuri. Militarul francez afirmă că populația Tighinei „ ... se ridica la aproape 60 mii de locuitori, jumătate moldoveni, armeni și evrei, iar cealaltă jumătate musulmani”²³ la Cetatea Albă erau „ ... aproximativ 20 mii de locuitori, dintre care 15 mii de mahomedani”²⁴, iar la Chilieii sunt atestați „ ...18000 de locuitori, dintre care două treimi mahomedani”²⁵. Cifre respective ne demonstrează, că musulmanii au reușit să se așeze în masă în acele orașe și ținuturi care au fost cucerite mai înainte. Deci procesul migrației populației musulmane în acest spațiu a fost unul lent și de durată.

Situația se schimbă radical practic timp de câțiva ani. Inventarul semnat de serdarul Vasilace și jitnicerul Sîmeon pentru perioada de 18 iunie – 18 iulie 1808 ne permite să evoluăm situația din ținuturile Chilia și Cetatea Albă și orașele aflate în aceste „re’âyâ-le”. La acel moment Chilia număra trei sute nouăzeci și trei de moldoveni, cincizeci și opt de piliponi²⁶, douăzeci și șapte de evrei supuși ai Imperiului rus²⁷, în total patru sute șaptezeci și opt de oameni. Aceste cifre se referă la populația de gen masculin, capii familiilor, cei care erau responsabili de achitarea impozitelor către stat. Dacă înmulțim acest

²² *Ibidem*, p. 37.

²³ Ioan Horga, Sorin Șipoș, *De la „Mica” la „Marea Europă”. Mărturii franceze de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și de la începutul secolului al XIX-lea despre frontiera răsăriteană a Europei. Studii și documente*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2006, p. 52.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*, p. 53.

²⁶ Piliponi – lipoveni, **staroverii** (credinșii de rit vechi).

²⁷ Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare ANRM), Fond 1, inventar 1, dosar 214, fila 33 verso-34; piliponi – erau numiți credinșii de rit vechi sosiți din Rusia țaristă, ca urmare a schismei bisericii.

număr la cinci, deoarece conform datelor statistice ce vizează spațiul respectiv o familie în mediu era alcătuită din cinci membri obținem un număr de două mii trei sute nouăzeci de oameni. Pentru Cetatea Albă era caracteristic un conglomerat etnic mai pestriț. Majoritatea o alcătuiau moldovenii - o sută treizeci și patru de oameni, armeni – o sută treizeci și doi de oameni, evrei – optsprezece oameni²⁸. În perioada războiului dintre Rusia țaristă și Imperiul otoman populația urbei s-a complectat din contul celor sosiți din afară. Numărul moldovenilor refugiați din localitățile din apropierea Cetății Albe se estima la circa douăzeci și unu oameni, refugiați sârbi din sudul Dunării – șaisprezece oameni, plus un număr de treisprezece moldoveni din Șaba²⁹. Ca și în cazul Chilieii este vorba de populația contribuabilă de gen masculin. În sumă, această cifră se ridică la circa trei sute treizeci și patru de oameni, iar aplicând procedeul deducției precedente putem concluziona că Cetatea Albă avea o populație de o mie șase sute șaptezeci de oameni.

Războiul din 1806-1812 a generat schimbări importante în spațiul Pruto-nistrean, cu importante finalități de natură geopolitică. Poarta otomană nu a rezistat în fața militarismului țarist aflat în plină ascensiune și a fost nevoită să retragă atât efectivele militare ce staționau în „*re'âyâ-lele*” otomane Chilia, Cetatea Albă, Bender, Ismail, Hotin, dar și administrația. Populația musulmană de asemenea se retrage la sud de Dunăre.

Tartaful de pace între Imperiul rus și Sublima Poartă a fost semnat pe data de 16/28 mai 1812 la București de către comandatul suprem al armatei ruse, contele Mihail Illarionovici Kutuzov și marele vizir Ahmed pașa. Articolele IV și V din acest tratat stabileau divizarea în două a Țării Moldovei și anexarea de către Imperiul țarist a regiunii dintre Prut și Nistru, denumită de la acea dată în viitor Basarabia³⁰ (suprafață de 45.630 km²).

Articolul IV stipulează „Prutul, de unde acest râu pătrunde în Moldova, până la vărsarea lui în Dunăre, apoi din acest loc malul stâng al

²⁸ A.N.R.M., Fond 1, inventar 1, dosar 214, fila 33 verso-34.

²⁹ A.N.R.M., Fond 1, inventar 1, dosar 214, fila 33 verso-34; Șaba – probabil o localitate, care nu am reușit s-o identificăm.

³⁰ Zamfir Arbore, *Dicționarul geografic al Basarabiei*, Editura Museum, Chișinău, 2001, p. 13.

acestui fluviu până la Chilia și la vărsarea sa în Marea Neagră, vor forma hotarul celor două imperii: Rusia și Turcia”³¹. Iar articolul V practic îl completează pe cel anterior specificând că „Partea din Moldova așezată pe malul drept al Prutului este părăsită și dată Sublimei Porți, iar Înalta Poartă otomană lasă Curții imperiale a Rusiei pământurile din stânga Prutului, împreună cu toate fortărețele, orașele și locuințele care se găsesc acolo, precum și jumătate din râul Prut, care formează frontiera dintre cele două imperii”³².

La începutul războiului ruso-otoman din anii 1806-1812, administrația militară rusă de ocupație a trecut localitățile din *re'âyâ*-lele otomane și cele din Bugeacul tătarăsc în subordinea Divanului Țării Moldovei. Raptul teritorial al Basarabiei la 1812 a avut repercusiuni semnificative de perspectivă și asupra unităților administrativ-teritoriale otomane din stânga Prutului. Astfel, s-a încheiat dominația otomană în această regiune. Pentru a-și întări pozițiile în acest spațiu nou cucerit Imperiul țarist a întreprins un șir de măsuri de ordin politic, social, economic și nu în ultimul rând spiritual.

Pe lângă probleme de ordin major, pe care trebuia să le soluționeze pacea de la București, exista și problema reglementării statutului proprietăților religioase musulmane rămase pe teritoriul ocupat de către armata Imperiului țarist. Noua administrație foarte bine înțelegea, că instituțiile religioase joacă un rol important în promovarea valorilor spirituale în cadrul societății. Prin urmare, pe lângă măsurile de ordin politic, economic și administrativ promovate de noua conducere, o atenție deosebită țarismul a acordat-o religiei și instituțiilor ecleziastice. O asemenea politică, exemplar se încadra în idea pe care și-a asumat-o Imperiul rus, de protectoare a creștinilor ortodocși din Imperiul otoman. Semnarea ucazului țarului Alexandru I, pe data de 21 august 1813 prin care se înființa noua „Arhiepiscopie a Chișinăului și Hotinului”³³ care cuprindea Basarabia, întreaga gubernie a Chersonului, vechea Ucraină a Hanului, poate fi concepută, ca o exprimare hotărâtă a acestei politici.

³¹ M. Mușat, I. Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 197.

³² M. Mușat, I. Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 197.

³³ Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, Editura Cartea moldovenească, Chișinău, 1991, p. 225.

În perioada lunilor noiembrie-decembrie 1806 unitățile militare ruse au ocupat cetățile Hotin, Bender, Akkerman, Chilia și Ismail. Garnizoanele otomane capitulează, deși în anumite cazuri puteau face față asediului armatei ruse. Pe de 23 noiembrie 1806 „generalul Meiendorf s-a apropiat de Bender. Deoarece trupele sale nu dispuneau de artilerie grea armata rusă nu era în stare nici să asalteze, nici să bombardeze cetatea. Dar comandamentul cetății, fiind lipsit de voință, cum numai a aflat despre apropierea rușilor de Bender, îndată a și trimis un parlamentar cu propunerea de a preda cetatea în caz dacă i se va permite garnizoanei să plece la Ismail. Generalul Meiendorf a acceptat această condiție”³⁴. Capitulara și retragerea garnizoanelor otomane din cetățile bazinului pruto-nistean în dreapta Dunării, a fost urmată și de un exod masiv al populației musulmane din această regiune.

Proprietățile imobile ale musulmanilor, în majoritatea cazurilor trec în administrare autorităților militare ruse. Din cadrul acestora, făceau parte și moscheile, care pe parcursul perioadei sfârșitul secolului XV-lea – secolul al XVIII-lea au fost transformate din biserici în moscheii sau nou întemeiate în unitățile administrativ-teritoriale otomane situate pe teritoriul Țării Moldovei. De regulă, moscheile cu un rang mai înalt ca importanță se construiau în interiorul cetăților otomane, iar acestea se complectau cu cele construite în suburbii. Cifra moscheilor construite în cetăți sau suburbii varia de la una până la trei.

Una dintre primele moschei transformate în biserică ortodoxă cu hramul *Acoperământul Maicii Domnului* este cea din comuna Ursoaia județul Tighina. Acest fapt, este confirmat de scrisoarea trimisă mitropolitului și exarhului Moldovei, Țării Românești și al Basarabiei, Gavriil Bănulescu-Bodoni de către preotul Marco Popovski, pe data de 12 octombrie 1808³⁵. Preotul din comuna Ursoaia aducea la cunoștință, că „deși în acea localitate este un număr mare de locuitori de credință ortodoxă, dar biserică nu au, iar prin aceasta sânt lipsiți de posibilitatea de-a asculta cuvântul domnului. Ridicată acolo și rămasă după turci moscheea, fiind o construcție solidă e convenabil s-o transformăm în biserică”³⁶.

³⁴ П. М. Адрианов, *Русско-турецкая война 1806-1812 гг.*, том I, С-Пб, 1885, p. 24.

³⁵ A.N.R.M, Fond 1, inventar 1, dosar 442, fila 1.

³⁶ A.N.R.M, Fond 1, inventar 1, dosar 442, fila 1.

Este interesant faptul, că asemenea responsabilități la cel moment, exarhului Moldovei Gavriil Bănulescu-Bodoni nu le lua de sine stătător. Preasfinția Sa se adresează președintelui Divanurilor Moldovei și Valahiei, Serghei Serghievici Kușnikov, după permisiunea de acceptare și susținerea inițiativei preotului Marco Popovski, cu atât mai mult că „necesarele obiecte de cult, sacristia și cărțile se obligă enoriașii să le procure rapid”³⁷. Demersul efectuat a găsit o susținere totală din partea administrației țariste. Președintele Divanurilor Moldovei și Valahiei n-a ezitat să-l înștiințeze pe exarhului Gavriil Bănulescu-Bodoni că „cea ce se referă la o posibilă transformare, rămasă după turci, în satul Ursoaia din raiaua Bender, moscheii într-o biserică parohială pentru cei ce mărturisesc credința ortodoxă, este dată prescripție Divanului (moldovenesc), ca construcția moscheii să fie pusă la dispoziție pentru ceruta folosință în deplină și nerestricționată utilizare a clădirii, la dispoziția administrației spirituale locale”³⁸.

Una din cele mai puternice cetăți construite de către Poarta otomană pe teritoriul Țării Moldovei „din ordinul lui Soliman”³⁹ a fost cetatea Bender. Aici au fost concentrate și dislocate importante trupe otomane, pentru a ține sub control instituția domniei, dar care servea totodată și un avanpost pentru desăvârșire expansiunii otomane spre nord și nord-est. Pe parcursul timpului otomanii au construit în cetate mai multe moschee.

Într-o descriere a Basarabiei efectuată de Pavel Sviniin, consilier de stat al Rusiei țariste dataată cu ziua de 1 iunie 1816, acesta susține că până la ocuparea de către ruși a cetății Bender, 24 noiembrie 1808, în fortăreață existau „3 geamii turcești, dintre care una este transformată în biserică rusească în numele sfântului cneaz Alexandr Nevski, iar celelalte – în magazii”⁴⁰. Biserică Sf. Alexandru Nevski a fost prefăcută dintr-o geamie în „1807 cu străduința protoiereului Ștefan Șamraevs-

³⁷ A.N.R.M, Fond 1, inventar 1, dosar 442, fila 1.

³⁸ И. Халиппа, „Мечети, превращенные въ церкви в пределах Бессарабии”, în Труды Бессарабской Губернской Учёной Архивной комиссии, том первый, Кишинёв, 1900, p. 90.

³⁹ Dinu Poștarencu, *Din istoria Tighinei*, Editura Universitat, Chișinău, 1992, p. 10.

⁴⁰ П. П. Сви́нын, „Описание Бессарабской области”, în *Записки Одесского общества истории и древностей*, том VI, Одесса, 1867, p. 297.

ki”⁴¹ care, a „primit binecuvântarea prealuminatului mitropolit ieșean Veniamin”⁴².

În luna august 1809 locuitorii orașelului Tomarova⁴³ scriau exarhului Gavriil Bănulescu-Bodoni „că în orașul Tomarova până la moment nu există o biserică creștină”⁴⁴ deoarece aceste locuri erau stăpânite de vrăjmașii neamului lui Hristos, iar acum când turcii au fost izgoțiți, iar orașenii și-au propus să ridice o biserică de piatră și chiar au adunat o anumită sumă de bani. Totodată se atenționează, că în Tomarova există o geamie părăsită de către turci și rugămintea este ca Preasfinția Sa să binecuvânteze reparare și transformarea respectivei geamii împreună cu minaretul său în biserică creștină, iar banii adunați vor fi folosiți pentru înfrumusețarea noului lăcaș.

Pe data de 4 august 1809 în orașelul Reni a avut loc „sfințirea” bisericii *Ioan Botezătorul*. Și în acest caz localnicii au fost susținuți atât de către exarhului Moldovei, Țării Românești și al Basarabiei, Gavriil Bănulescu-Bodoni, dar și de președintele Divanurilor Moldo-Valahiei, senatorul S.S. Cușnicov.

Conform unui inventar intitulat „raportul protoiereului Fiodor Malevinskii despre permisiunea sfințirii în orașul Ismail moscheii în biserică, și despre numire în ea a preotului Fiodor Glyzin”⁴⁵ din 11 martie 1810, rezultă că moscheea turcească din această urbe a fost transformată în biserică ortodoxă cu hramul Înălțării Domnului.

În cea ce privește ținutul și orașul Chilia sunt atestate mai multe exemple de transformare ale moscheilor turcești în biserici ortodoxe aflate în subordinea Patriarhiei Ruse. O primă sursă relevantă în acest sens este inventarul nr. 58 datat cu data de 15 aprilie 1810 care conține „raportul protoiereului Fiodor Malevinskii despre permisiunea de a transforma în orașul Chilia moscheea în biserică”⁴⁶. În același an pro-

⁴¹ Dinu Poștarencu, *Din istoria Tighinei*, Editura Universitas, Chișinău, 1992, p. 32.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Tomarova se identifică cu localitatea Reni. În 1621 localitatea Reni a fost cucerite de către otomani, care i-au dat denumirea de Tomarova (sau Timarova).

⁴⁴ И. Халиппа, „Мечети, превращенные въ церкви в пределах Бессарабии”, în Труды Бессарабской Губернской Ученой Архивной комиссии, том первый, Кишинёв, 1900, p. 90.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 91.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 92.

toiereul Fiodor Maleavinskii transforma moscheea turcească din cetatea Chilieii în biserică ortodoxă cu hramul Adormirii Maicii Domnului.

Cu toate acestea în anul 1813 Societatea negustorilor și micii burghezii maloroși prin intermediul protoiereului Fiodor Maleavinskii se adresează Preasfințitului Dimitrie (Sulima) cu rugămintea ca una din cele trei moschee turcești, care se aflau la periferia orașului Chilia și erau folosite la acel moment în calitate de spitale să fie transformată în biserică cu hramul Acoperământul Maicii Domnului. Motivul invocat servea faptul, că la biserica Adormirii Maicii Domnului din cetatea era departe de mers, în special pentru priveghi pe timp de noapte. Pe lângă aceasta pe timp de noapte porțile cetății se închideau.

Astfel, reprezentanții respectivei Societăți propuneau, ca moscheea turcească ce se afla în centrul pieței de la periferia orașului să fie transformată în biserică ortodoxă și transferarea în ea a clerului creștin din biserica cetății. Un argument în plus pe care îl invoca protoiereului Fiodor Maleavinskii în acest sens, era faptul, că din cauza ordinii instituite în cetate preotul este lipsit de posibilitatea de ai împărtăși în timpul nopții pe cei care brusc se îmbolnăveau. În privința transferului tuturor obiectelor de cult din biserica cetății în noul locaș de cult ortodox protoiereului nu era de acord cu locuitorii Chilieii. După părerea sa biserica ortodoxă din cetate trebuia păstrată pentru „militari și preoții regimentului”⁴⁷ dislocați în cetate.

Drept rezultat al acestei intervenții din parte Societatea negustorilor și micii burghezii, dar și poziției luate de protoiereului Fiodor Maleavinskii în acest sens, Preasfinția Sa Dimitrie (Sulima) pe data de 5 februarie printr-o rezoluție a poruncit. „Biserica *Adormirii Maicii Domnului* în cetate să rămână așa cum este, iar pentru cei care locuiesc la periferie se dă binecuvântare să fie sfințită moscheea și transformată în biserică cu haramul Acoperământul Maicii Domnului”.

De regulă, procesul transformării moscheilor turcești în biserici ortodoxe în fostele „*re'âyâ*”-le otomane constituite pe teritoriul Țării Moldovei pe parcursul secolelor era susținut atât de noile autorități ecleziastice, cât și de administrația țaristă. În cazul bisericii cu hramul

⁴⁷ *Ibidem* p. 95.

Acoperemântul Maicii Domnului din Chilia au apărut anumite disensiuni între cele două componente.

Tentativei de executare a rezoluției semnate de Preasfinția Sa Dimitrie de către protoiereului Fiodor Maleavinskii s-a opus șeful poliției din Chilia. Argumentul invocat era faptul, că cele trei moschei turcești ce se aflau în suburbiile Chiliei au fost transformate, una în arsenal, a doua în spital, iar cea de a treia în club. Șeful poliției orășenești a fost susținut de comandatul cetății Chilia general-maiorul I. Hartingh.

A fost necesară intervenția Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, ca pe data de 1 octombrie 1813 protoiereului Fiodor Maleavinskii să sfințească clădirea fostei moschee turcești, care a fost transformată în biserică ortodoxă cu *Acoperemântul Maicii Domnului*.

Lăcașe de cult musulmane existau nu doar în așezări de tip urban și cetăți, dar și în cele rurale. În acest sens este relevant exemplul moschee din satul Galilești. În aprilie 1811 locuitorii din trei sate: Galilești, Zolocari și Izamsait din ținutul Chiliei se adresează cu o cerere către autoritățile Dicasteriei Exarhale a Moldovei de-a transforma moscheea din satul Gălilești în biserică ortodoxă. Totodată sătenii se oblicau, după ce moscheea va fi sfințită, ei o vor asigura cu toate cele necesare pe cont propriu. Exarhul Gavriil Bănulescu-Bodoni pe acest demers a pus următoarea rezoluție: „... moscheea cu cunoștința guvernului civil să fie transformată în biserică și svințită”⁴⁸. Dicasteria Exarhală a emis un ucaz protoiereului Fiodor Maleavinskii de-a susține inițiativa benefică venită din partea locuitorilor acestor sate, iar preot în noua biserică se preconiza a fi trimis Nicolai Bilinski.

Este interesant faptul, că după ce moscheea turcească din satul Galilești a fost transformată în biserică, iar preot în noul locaș de cult a fost numit Nicolai Bilinski, între credincioșii bisericii cu hramul Adormirii Maicii Domnului și părinte s-au divergențe serioase. În anul 1813 sătenii au inițiat un proces împotriva Protoiereului de Leova Simeon Mahovskii și preotului Nicolai Bilinski. Creștinii acestei biserici îl învinuiau pe preot, că el a adus prejudicii serioase bisericii cu buna știre a Protoiereului de Leova Simeon Mahovskii sub oblăduirea cărui se

⁴⁸ *Ibidem*, p. 92.

aflau. Drept prejudiciu era invocată procedura vinderii vitelor, jertfite de sătenii creștin pentru procurarea obiectelor de cult și celor necesare pentru a dota biserica. Vitele sătenilor erau vândute la un preț redus de către părintele Nicolai Bilinski pe piața Chiliei, tot celor care au jertfit aceste vite în folosul comunității bisericești.

La începutul anului 1813 locuitorii satului Hasanspahi din ținutul Chiliei cer permisiunea de la preasfinția sa Dimitrie, episcopul-vicar de Bender și Akkerman de a sfinți fostul lăcaș de cult musulman și de al transforma în biserică cu haramul Sfântului Arhanghel Mihail. Fără de a primi acceptul autorităților laice, locuitorii acestui sat au împodobit această clădire, au cumpărat cărți și obiecte de cult, plus la aceasta au adunat 300 lei pentru cele trebuincioasă. Ei erau încrezuți că Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni în totalitate va susține această inițiativă, deși procedura de transformare a clădirilor fostelor moscheilor turcești în biserici ortodoxe necesita prezentarea unui certificat de la autoritățile laice. Cu toate acestea pe data de 20 februarie 1813 biserica cu haramul hramul Sfântului Arhanghel Mihail a fost sfințită.

Sintetizând cele relatate, putem concluziona următoarele: în rezultatul cuceririlor efectuate de către Imperiul otoman pe teritoriul Țării Moldovei au fost organizate așa numitele „*re'âyâ-le*” otomane trecute sub directă administrare a Porții, devenind o componentă a *dâr ul-Islâm*. Drept urmare legea supremă, atât pentru musulmani, cât și pentru nemusulmani devine șeri'a. Multiple lăcașe de cult creștine au fost transformate în moschee, iar unele cami-i și medrese ridicate din temelie.

Tot odată observăm și spiritul de toleranță a Porții otomane față de populația creștină sau față de alte confesiuni ce locuiau în „*re'âyâ-le*”. Războaiele ruso-otomane și ruso-austro-otomane din secolul al XVI-II-lea și începutul secolului XIX-lea, care sau soldat cu victoria Imperiului țarist au provocat un exod în masă a musulmanilor și a generat noi procese de ordin spiritual în acest spațiu.